

A történelmi népi társadalom. A magyar társadalom a két háború között című tanulmány negyedik része¹

Halmos Károly

halmoskaroly@aim.com:

Kövér György és Nagy J. Endre [...] azt állítják, hogy a valójában hármass struktúrát megfogalmazó írás azért szorítkozik a felsőszerkezet kettős struktúrájának a kifejtésére, mert a parasztság jellemzését Erdei már elvégezte A magyar paraszttársadalomban. Megközelítésünk szerint azonban az utóbbi munka társadalomrajza nem illeszkedik a kéziratos írásához, minthogy épp arra a polgárosodási folyamatra mutat rá, amely a parasztságot fokozatosan belerendezi a történeti-nemzeti és a modern polgári felső társadalom csoportjaiba. Vagyis A magyar paraszttársadalom ennek a harmadik struktúrájának a felszámolódását mutatja be. Ráadásul a két munka összeillesztését az is lehetetlenné teszi, hogy a két írás gyökeresen eltérő társadalomértelmezési keretben gondolkodik.
(Bognár Bulcsu: Erdei Ferenc szociológiája, 112.)

„A magyar társadalom a két háború között” című kézirat keletkezéstörténete

1976-ban, szerzőjének halála után öt évvel a *Valóság* című közéleti-közismereti folyóirat két részben közreadta Erdei Ferenc *A magyar társadalom a két háború között* című tanulmányát.² A korabeli magyar nyelvű tudományos folyóirat-kiadás anomáliái következtében csak ezek után jelent meg a tanulmány két részlete a *Szociológia* 1975. évi utolsó számában.³ A szövegek mindkét folyóirat esetében H. T.⁴ bevezetőjével jelentek meg. A bevezetők röviden összegzik a kézirat sorsát. A történetek vagy párhuzamosak, vagy kiegészítik egymást. Kiáltó ellentmondás csak az egyik kéziratpéldány eltűnésének datálásában található.

A két előadást szinkronizálva az első táblázat tartalmazza.

Erdei Ferenc kézirathagyatékát özvegye (Majlát Jolán) sógora (Erdei Sándor) halála (Budapest, 1984. július 9.) után eladta a Magyar Tudományos Akadémiának,

¹ Köszönet a Habsburg-kori Kutatások Közalapítványnak, hogy a föltárást a 2010–11-es akadémiai évre vonatkozó ösztöndíjjával támogatta. Köszönet az MTA Kézirattárának, hogy a Ms 5832/18 jelzetű szöveg közzétételét engedélyezte.

² Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. *Valóság*, 19: 4, 19: 5, 1976. 23–53, 36–58.

³ Erdei Ferenc: Az úri középosztály. *Szociológia* 1975, 4: 465–471; Erdei Ferenc: Szabad értelmiségi pályák. *Szociológia*, 1975, 4: 472–475.

⁴ Huszár Tibor.

az anyagot azóta az MTA Könyvtárának Kézirattára őrzi. A kézirattár katalógusának áttanulmányozásával megállapítható, hogy a keresett kézirat jelenleg (2010 májusának végén) nincsen a kézirattár őrizetében. A katalógus alapján az Erdei-hagyatékban 1943. második félvéből nem található irat. Nem tudjuk, hol őrzik a kéziratot, tehát a fentebbi táblázatos történetben a javításokra utalások ellenőrizhetetlenek.

Ha másért nem, már ezért is érdekes lehet, hogy sikerült azonosítani *A magyar társadalom a két háború között* címen ismert kézirat harmadik, pontosabban negyedik részét. Harmadik, amennyiben az eddig ismert szöveg két részben jelent meg; negyedik, amennyiben a két részben megjelent szöveg valójában három nagyobb szerkezeti egységet tartalmaz. Az I. rész címe: *A magyar társadalom-szerkezet* (a *Valóságban* az első közlemény 23–30. oldalain); a II. részé *A történelmi nemzeti társadalom* (ugyanott a 31–53. oldalakon); a III-é *A modern polgári társadalom* (az egész második közlemény).⁵ Ahhoz, hogy belássuk, az azonosított kézirat valóban a már közöltek folytatása, emlékeztetek a következőkre. A *Valóságban* közölt szöveg első részének első fejezetében (osztályok és társadalom a magyar fejlődésben) található a következő passzus:

„A legfőbb és uralkodó társadalomszerkezet a rendi nemesi társadalom folytatódásaként kifejlődött és modernizálódott történelmi nemzeti társadalom, amely ebben a korszakban is azokat a termelőhelyzeteket és azokat a szerepeket foglalja el, amelyeket a rendi társadalomban töltött be [...]. Alatta rendi társadalom jobbágyságának, illetve az egész rendek alatti alsó népi társadalomnak a folytatódásaként kifejlődött és valamelyest modernizálódott történelmi népi társadalomszerkezet, amely ebben a korszakban is a rendi társadalombeli osztályhelyzetekben és szerepekben áll fenn [...]. E történelmi struktúrák mellett a magyar társadalomban is kiképződött a kapitalizmus saját szerkezete mint modern polgári társadalom, amely ebben a korszakban is csak egyik összetevője a magyar társadalomnak az ipari termelés, az áruforgalom és a modern városi-szellemi élet termelőhelyzeteiben és szerepeiben” [25. oldal].

Az Akadémia kézirattára Ms 5832/18 jelzet alatt őrzi azt a kéziratot, amelynek pallium án⁶ Erdei Ferenc jellegzetes, jól olvasható kézírásával a következő áll:

A történelmi népi társadalom. Részlet a „Magyar társadalom a két háború közt” könyvből: 1944-ben írva a „Magyar paraszttársadalom” megf. részei alapján

A kézirat terjedelme negyvenhat fólió⁷. A szöveg javarészt A4-es formátumnál nagyobb, eredetileg a hagymás szövetkezet számára készült űrlapokra lett gépelve. A kézírásos betoldások a Nagykőrös-monográfia egyes részeinek hátoldalára íródtak. Erdei az egyes alfejezetek végét a hagymás űrlap nyom-

5 A *Szociológiában* a II. rész 5., illetve a III. rész 3. fejezete jelent meg.

6 borítólap

7 kéziratlap

tatott felére írt fejezetcímmel jelezte. A szöveg fejezetbeosztása a második táblázatban olvasható.

1. táblázat: *Táblázatba foglalt történetek*

Szociológia	Valóság
	Már az 1943-as szárszói tanácskozásra (1) készülve elkerülhetetlennek tartotta kutatásai körének kitágítását. A várt s szükségszerűnek tartott átalakulások eszmei előkészítését kívánta szolgálni, s ezért a paraszti problematikát, a hazai település-szerkezet gondjait, a polgárosodással kapcsolatos korábbi vizsgálatait szélesebb fogalmi keretbe emelte. Az ún. történelmi-nemzeti társadalom és a polgári társadalom osztályainak s ellentmondásainak vizsgálatával egészítette ki a felbomló paraszti társadalom társadalomrajzát.
A Magyar Élet Könyvkiadó 1943-ban megjelent kiadványának hátlapján olvasható a hirdetés: a közeljövőben megjelenésre vár Erdei Ferenc új könyve: A magyar társadalom (2).	1943 végén – 1944 elején [...]. (3) A mű várható, közeli megjelenéséről a Magyar Élet Kiadó hírdéteiben ez idő tájt hírt is adott.
	<Erdi Ferenc – H.K.> a német megszállás (4) előtt, még a közeli kiadás reményében írta munkáját, s ezért, jöllehet a végkicsengés egyértelmű volt, bizonyos megfogalmazásokat álcázott.
A könyv 1944-ben el is készült,	Erdi Ferenc 1944 elején befejezte a monográfiát,
Erdi a kézirat egyik példányát átadta Püski Sándornak, a kiadó vezetőjének,	s közlés céljából átadta a kéziratot Püski Sándornak, a kiadó vezetőjének,
de a német megszállás hónapjaiban már nem jelenhetett meg.	a német megszállást követően – a mű kiadhatatlanná vált,
	Erdi ezért 1944 tavaszán Püski Sándortól a kéziratot visszakérte.
<a másikon> Erdi egész bekezdéseket húzott ki, érzékelhetően csiszolta, finomította az elkészült változatot. Feltételezhető, hogy ezeket a finomításokat 1944 nyarán végezte el a kéziron.	
<A példányt – H. K.> a Nagykőrösről készült monográfiájával együtt maga őrizte. A bombázások heteiben (5) a kéziratokat rejtő, féltve őrzött hátszák eltűnt.	A kézirat egyik példánya, a <i>Nagykőrös</i> című városmonográfia anyagával együtt az ostrom időszakában elveszett. (6)
A felszabadulást (7) követő első hónapokban szó esett a könyv újraírásáról, Erdi elbeszélése szerint Révai József is szorgalmazta azt. (8)	A másik példányon a felszabadulást követő első hónapokban Erdi még dolgozott.
Erdi azonban úgy érezte, sok minden módosításra vár, egyes kérdéseket új módon kell megfogalmaznia, értelmeznie.	Elkerülhetetlennek ítélt bizonyos, mindenekelőtt terminológiai természetű – de olykor nemcsak arra szorítkozó – változtatásokat [...] A javítás során ezeket a szándékos kétértelműségeket <vö. „bizonyos megfogalmazásokat álcázott” – H. K.>, fogalmi engedményeket kívánta egyértelművé tenni.
A közéleti munka energiái java részét ezekben az években felemésztette, s a monográfia újraírása és kiadása egyre reménytelenebbnek tűnt.	E munkák befejezéséhez azonban a földosztó, a közigazgatás újjászervezését irányító belügyminiszter Erdi Ferencnek akkor nem volt érdeke. (9)
	Később, a többszöri költözés során ez a második kéziratpéldány is elkallódott, vagy legalábbis Erdi elveszettnek hitte.
	A monográfia egyik példánya azonban – javítva, javítatlanul – ott lapult Erdi gondosan őrzött jegyzeteinek tömegében, amelyek módszeres rendezésére később sem maradt ideje.

Szociológia	Valóság
.	Csak halálát (10) követően, amikor hozzáfogtak a gazdag hagyaték feldolgozásához, került elő a kézirat egy töredékes példánya.
A kézirat, mely „A magyar társadalom a két világ-háború között” (11) címet viselte, halálát követően, a rendkívül gazdag hagyaték újrendezése során – Erdeiné Majláth Jolán és Erdei Sándor gondos munkájának eredményeként – előkerült. A kézirat ily módon megkerült példánya azonban nem tekint-hető befejezettnek.	Erdei Ferenc <i>A magyar társadalom a két háború között</i> című, elveszettnek hitt kéziratát, amelyet folyóiratunk két folytatásban közöl, a közelmúlt-ban <1976. április előtt – H. K.> fedezték fel a hagyaték gondozói: Erdeiné Majláth Jolán és Erdei Sándor.
Az Erdei-hagyaték őrzői e sorozatban – „A magyar paraszttársadalom”-mal egy kötetben – kívánják „A magyar társadalom a két világháború között” című monográfia fennmaradt változatát megjelen-tetni.	<i>A magyar társadalom a két háború között</i> című tanulmányt az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenő Erdei-sorozat egyik kötetében, <i>A ma-gyar paraszttársadalom</i> függelékeként kívánják közreadni.
A <i>Valóság</i> című folyóirat – e szám nyomdába adá-sát követően – 1976. 4–5. számában közzétette a kéziratot. A <i>Szociológia</i> jelen számának szerkesz-tését 1975 novemberében fejeztük be.	

Megjegyzések:

- (1) 1943. augusztus 23–29.
- (2) Az egyik hirdetés a szárszói konferencia előadásait közreadó, 1943-as évszámot viselő kiadványban⁸ jelent meg a 221. oldalon. A kettősvonalas keretben megjelentetett szöveg a következő: „Magyar Élet kiadása. A népkönyvtár kötetei: 1. sz. ERDEI FERENC: A magyar társadalom. (Megjelenik 1944. január-ban). 2. sz. JÓCSIK LAJOS: A Közép-Dunamedence közgazdasága. 3. sz. ERDEI – JÓCSIK: Társadalom és gazdaság. (Megjelenik 1944. februárban). 4. sz. LÁSZLÓ GYULA: A honfoglaló magyar nép élete. (Megjelenik 1944. márciusban).” Figyelemre méltó, hogy az 1943-as kiadványban szereplő hirdetésben Jócsik kötete mellett nem szerepel a jövő időt jelentő megjelenik, viszont ebben a – tényleg megjelent – kötetben megjelenési évként 1944 van feltüntetve. Ugyanakkor a konferenciakötet hátsó borítólap-jának verzőján⁹ felsorolt (tehát megjelent) Magyar Élet-könyvek között Jócsik műve szerepel.
- (3) 1943. októberben „letölti kéthavi fogházbüntetését a népi szociográfusok melletti korábbi kiállása miatt”.
- (4) 1944. március 19.
- (5) Budapest esetében: 1944. április 3.–1944. november vége. 1944. április 13-án súlyos bombatámadás érte a tököli repülőteret. Amerikai bombázók több mint 200 tonna bombát dobtak a Dunai Repülőgépgyár létesítményeire és a Horthy-ligetre. Június 30-án újabb amerikai bombatámadás érte a repülőteret. (Erdei Ferenc ebben az időben [1944 októberéig] Szigetszentmiklóson lakott.)
- (6) Ostromként a főváros ostromát szokás emlegetni. Ez 1944. december 30-án kezdődött és 1945. február 13-án ért véget.
- (7) 1944 októberében ment át a frontvonalon (a Magyar Front megbízásából, öccsével, Sándorral együtt), Makóra.
- (8) A Moszkvából hazatért Révai József (Farkas Mihály, Gerő Ernő és Nagy Imre társaságában) 1944. no-venber 7-én Szegeden alakította meg a Magyar Kommunista Párt ideiglenes központi vezetéségét. Erdei Ferenc Szegeden vette fel a kapcsolatot a szovjet csapatokkal és az MKP-val. 1944. november 19-től Erdei és Révai együtt szerkesztik a Délmagyarországot.
- (9) 1944. december 22.–1945. november 15.
- (10) Budapest, 1971. május 11.
- (11) A cím azóta is vissza-visszatérő elírása.

Forrás: *Szociológia*, ill. *Valóság* hivatkozott számai; Bognár B. (2010): Erdei Ferenc szociológiája. Budapest: Loisir, 129–127–132 [Erdei Ferenc élete évszámokban]; Magyarország történeti kronológiája. 3.: 1848–1944. (Szerk. Benda K.) 2. kiad. Budapest: Akadémiai; Tököli repülőtér. Wikipédia. URL: http://hu.wikipedia.org/wiki/T%C3%B6k%C3%B6li_rep%C3%BCl%C5%91t%C3%A9r; Kulcsár K. (1988): Erdei Ferenc. Budapest: Akadémiai, 333.

8 Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Magyar Élet, Budapest 1943. = Olvasó 1–4. A konferenciakötet újraközlésében (Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Doku-mentumok. Budapest, Kossuth, 1983. 172–357.) a hirdetés már nem szerepel.

9 hátoldal, ugyanakkor a recto/rektó előoldalt jelent

2. táblázat: A Történelmi népi társadalom (TNT) fejezetbeosztása

Melyik fólió verzója?	Fejezetcím
11.	1. Az ország parasztsága
15.	2. A parasztgazdaság
21.	3. A nagygazdák
24.	4. A kisgazdák
31.	5. A kisparaszság
40.	6. A földmunkásság
46.	7. A cselédek

Az első fólió egy kézírásos lap, tetején a megfelelő fejezetcímekkel:

IV. A paraszttársadalom.

1. Az ország parasztsága.

A 11. fólión a gépírás fölött Erdei kézírásával vörös postairónnal a következő bejegyzés szerepel: „10., 11., 12., 13., lapok a »Szabad parasztság tört-e« 22–25. lapjain”. Pontosan ilyen című tanulmányt sem a Kézirattár katalógusa, sem Gyuris György bibliográfiája nem ismer.¹⁰ Gondolhatnók, esetleg *A szabad parasztság kialakulása* című 1943-ban megjelent tanulmányról¹¹ lehet szó, abban azonban nem leltem közös szövegrészeket.

Az eddig felsorolt bizonyítékok a józan ész határain belül egyértelművé teszik, hogy a pallium azt a kéziratot tartalmazza, amelyiket Erdei Ferenc *A magyar társadalom a két háború között* című tanulmánya (MTKHK) negyedik részének szánt.

A harmadik táblázatban közlök egy konkordanciajegyzéket arról, miként felelnek meg a kézirat fóliói *A magyar paraszttársadalom* címmel 1942-ben megjelent könyv oldalszámainak.

A számozásokból kiderül, hogy Erdei nem közvetlenül a *MPT* végleges változatából dolgozott, hanem egy másikból. Ez a – szintén gépelt – változat már a *MTKHK* számára készült. Tartalmaz – bár nem túl nagy számban – olyan részeket, amelyeket a *MPT* még nem. Ezt a gépírt és töltőtollal javított változatot kezdte Erdei Ferenc ceruzával átírogatni, s ez tekinthető a *TNT* szövegének.

Közreadó nem tekinti föladatának, hogy a szöveg intellektuális eredetiségét elbírálja. Biztos azonban, hogy érdekes lesz majd a ceruzás beírások előtti és utáni szöveget összehasonlítani. Az MTA Kézirattár – méltányolható okoknál fogva – nem járul hozzá a kéziratok képi közléséhez, így az ehhez szükséges átirat elkészítése egy következő átíró föladata lesz.

Visszatérve ezek után a mottóban kiemelt szövegre, megállapítható, hogy senkinek sem volt igaza teljesen, de mindenkinek igaza volt valamennyire. Képi-
leg ábrázolván Erdei felfogását, az háromosztatú, a *TNT* felől szemlélve azonban

¹⁰ Gyuris György (2010): Erdei Ferenc munkássága. Bibliográfia és eseménytár. Szeged: Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár.

¹¹ Erdei Ferenc (1984): *A szabad parasztság kialakulása <1943>*. In Kulcsár K. (szerk.): Erdei Ferenc: *Történelem és társadalomkutatás*. Budapest: Akadémiai, 59–69.

inkább 2/2 osztatú. A szövegben többször is említi a polgári-úri társadalmat, tehát az elsődleges osztóvonal a kulturálisan is különböző alsó és felső társadalom között van, a másodlagos osztóvonal pedig a felső társadalom különböző rendi eredetű csoportjai között. A *TNT* szövege, még inkább mint a *MPT*-é, a harmadik struktúra fölszámolódását mutatja be. Azt, hogy az összeillesztés lehetetlen volt-e, nehéz egyértelműen megmondani. Lehetséges volt, mert Erdei megtette, vagy legalábbis megkísérelte. A kérdés inkább az lehet, sikeres volt-e.

Ami a közreadás elveit illeti: nem törekedtem kritikai kiadásra. A szövegghűséget nem tekintettem betűhűségnek, bár ahol a nyelvérzék több alakot enged meg, ott meghagytam az Erdei által használtat. A mellékjel-hibákat javítottam, a hosszú és rövid magánhangzók megkülönböztetését szintén – ezt leginkább azért, mert a korabeli írógépek nem rendelkeztek teljes betűkészlettel, tehát a szedők úgyis javították volna a szöveget. A szavak egybefírása-különírása tekintetében a szöveget a jelenlegi szabályzathoz igazítottuk. E munkát az olvasószerkesztő, Balikáné Bognár Mária végezte el. Az esetleg kimaradt névelőket, ragokat, képzőket betoldottuk, a betoldásokat szögletes zárójellel jeleztük. Ahol a mondaton belüli egyeztetési hiba több irányban is eldönthető, ott az egyeztetést nem végeztem el, pusztán a hibára hívtam föl lábjegyzetben a figyelmet.

3. táblázat: A TNT kézirat-számozásai és A magyar paraszttársadalom (MPt) oldalaival való megfeleltetésük

MTA K.irattár Ms 5832/18	Erdei Ferenc fekete írón	Erdei Ferenc vörös írón	Erdei Ferenc gépirat	Ms 5828/2 (MPt)-ből át- emelt lapok	EF kézírás a verzón	MPt (Franklin, 1942)	címsor 1	címsor 2	címsor 3
1	1	1	-						
2	-	1	3			62–63	A magyar parasztság válságos kora	A paraszt- ság vál- sága	Még pa- rasztok
3	2	2	4			63–65			Romlott parasztok
4	3	3	5			65–67			
5	4	4	6			67–69			
6	5	5	7			69–70, 73			Menekülők
7	6	6	8			73–76			
8	7	7	9			76–78			Már nem parasztok
9	8	8	10			78–80			
10	9	9	11		1. Az ország pa- rasztsága	80–81			
11	–	14	35	X		54–56		Megma- radt for- mák	A hagyo- mányos paraszt- gazdaság
12	–	–	–						
13	6	15	36	X		56–57			
14	–	–	–						
15	–	16	12		2. A pa- rasztgaz- daság	87–88, 91	Parasztok a mai magyar társada- lomban	Paraszt- gazdák	A telkes jobbágy és a polgár- gazda
16	2	17	13			91–92			Jobbágy- parasztok
17	3	18	14			92–94			
18	4	19	15			94–95, 99–100			Polgárpa- rasztok
19	5	20	16			100–102			
20	6	21	17			102–103			
21	1	22	19		3. A nagy- gazdák	106–108		Kisparaszt- ok	Kisgazdák
22	2	23	20			108–110			
23	3	24	21			110–112			
24	4	25	22		4. A kis- gazdák	112–113			
25	5	26	23			113–114			

MTA K.irattár Ms 5832/18	Erdei Ferenc fekete írón	Erdei Ferenc vörös írón	Erdei Ferenc gépirat	Ms 5828/2 (MPt)-ból át- emelt lapok	EF kézírás a verzón	MPt (Franklin, 1942)	címsor 1	címsor 2	címsor 3
26	1	27	–			114–115			Kishaszon- bérlők és törpebir- tokosok
27	2	28	24			115–117			
28	3	29	25			117–119			
29	4	30	26			119–122			Paraszt- kertészek
30	5	31	27			122–124			
31	6	32	28		5. A kispá- rasztás	124–126			
32	1	33	29			133–135		Paraszt- munkások	A földtelen paraszt és a munkás
33	2	–	–			147–148			Paraszt- munkások
34	3	34	34			148–150			
35	4	35	35			150–151			
36	5	36	98	X		151–152			Agrár szakmun- kások
37	6	37	99	X		152–153			
38	7	38	100	X		153–154			
39	8	39	94- ből			144–145			Summások
40	9	40	95		6. A föld- munkásság	145–147			
41	1	41	89	X		135–137			Uradalmi cselédek
42	2	42	90	X		137–139			Egyéb cselédpa- rasztok
43	3	43	91	X		139–140			
44	4	44	92	X		140–142			
45	5	45	93	X		142–143			
46	6	46	94	X	7. A cselé- dek	143–144			

Magyarázat:

A főlíókon általában négy sorszám található. A kéziratári szám mellett kézzel írva egy-egy szám fekete, illetve vörös írónnal, illetve a gépelt oldalakon a gépelt oldalszám.

A MPt gépiratából átemelt oldalakat X-szel jelöltem. A címsor „n” a könyv fejezetcímeinek a hierarchián belüli helyét mutatja.

A tervezett fejezetcímeket – lapozáskor így jobban áttekinthetők – Erdei Ferenc a fejezetek végére, a főlíók verzójára írta föl.

A további oszlopok MPt 1942-es kiadásának megfelelő oldalait és az oldalt tartalmazó fő- és alfejezetek címeit tartalmazza.